Dansk Betonforening

db f

Tillæg

Foredrag af

arkitekt Knud Friis

Dansk Betondag 1987

40 års jubilæum

Publikation nr. 31

Čuv beton?

Kristiis

Det er så sandt, som det er sagt af Munch-Petersen: Beton er et naturligt byggemateriale, som ikke kan erstattes. Enhver bygning er i dag og så langt vi kan skue ind i fremtiden proppende fuld af beton, uanset om vi kalder den et murstenshus, en glasbygning eller et blikskur.
Der er intet alternativ. Mangler, skader og skavanker til trods kommer vi ikke uden om dette materiales suveræne tekniske fordele. Vi kan bogstaveligt talt ikke holde vore bygninger oprejste uden beton.
Det vi beskæftiger os med, når vi taler om betonhuse og betontrængsler, er da også kun toppen af et isbjerg, de 10% over vandet, selve betonoverfladen, det synlige bevis på at materialet er til stede.

Spørgsmålet er derfor ikke, om vi skal bygge betonhuse eller ej, men udelukkende, om vi vil være bekendt at fortælle omverdenen, at det gør vi.
Det er brugen af beton i det arkitektoniske udtryk, brugen af beton som facade og overflade, udsat for vind og vejr og i storm og blæst, der er tidens brændende spørgsmål.
Og der er på dette område seriøse, tekniske problemer, som skal tages dybt alvorligt.
Men der er desværre også andre, mere generelle og holdningsmæssige problemer, som ikke har meget med beton at gøre, men som er forårsaget af en mangfoldighed af fejltagelser, begået på alle planmæssige, sociale, miljømæssige og politiske niveauer gennem en snes år.
Det er altså ikke så meget materialet i sig selv, som hvad det er blevet brugt til, der har kompromiteret begrebet betonbyggeri.

Men uretfærdighed kender ingen grænser. Beton har måttet lægge navn til skældsord og mishagsytringer i forbindelse med alle former for byggeri - også dårlige murstensbygninger - som pressen, politikerne og befolkningen har set sig gale på.
Ord som betonslum, betontrist, betonkasser og betonhelvede er blevet selvfølgelige bestanddele af terminologien og optræder dagligt på skærmen og i avisernes spalter, når der omtales boligområder med problemer af en eller anden art.
Det er utroligt populært at sige, at det hele er noget skidt, og det rammer med større selvfølgelighed, når man sætter beton foran i beskrivelsen af dårligdommen.

Man skal have en syndebuk. Utilfredsheden skal kunne kanaliseres. Der skal være indforståethed om det, der ikke dur - så siver budskabet hurtigst ind.
Hvorfor er det aldrig systemet, beboerne selv, forkælelsen, egen fantasiløshed eller uforetagsomhed, der kan være medvirkende årsag til dårlig trivsel?
Det er altid den forbandede beton, der er skyld i dårligdom, kaserneagtigt udseende, elendigt miljø, sygdom og økonomisk nød.
Sommetider kunne man fristes til at tro, at uden beton var der ingen sociale problemer.

Dette negative stempel må beton leve med en rum tid endnu - indtil der er opført en bragende god bygning eller en overbevisende, miljøvenlig gerne tæt, lav boligbebyggelse med fuld knald på de specifikke betonmuligheder, ikke bare teknisk, men frem for alt i arkitektur.
Kun ekstremt gode eksempler kan danne skole og vende udviklingen.

I mellemtiden må entreprenører, ingeniører og arkitekter affinde sig med at bygge huse, der ikke ligner, det de er.
Indholdet er beton, men man lader som om, at husene er lavet af tegl, metal, eternit, glas eller træ. Betonen må gerne være der, bare den ikke kan ses.
Allerhelst skal betonkonstruerede huse se ud som om de er opført i den gedigne, danske murværkstradition. Grundmurede, ejendomsmæglervelsignede rødstenshuse, det ved man, hvad er.
Sådan har den almindelige smag udviklet sig, og vi lefler for den på alle niveauer og i alle byggekredse. Dagen og vejen forlanger af os, at vi vader rundt i en uendelig sump af nostalgi - og det gør vi så, fordi vi selvfølgelig gerne vil have noget byggeri op at stå. Og herregud, når nu afstanden mellem godt og ondt kun er en papirstynd teglskal.

Prisen er, at vi har mistet en dimension i bygningskunsten. Arkitekterne har tabt et instrument at spille på.
Det er en stor skam, for beton kan noget, de andre byggematerialer slet ikke magter.
Beton kan formes, og den har altid styrke nok. På den ene side kan man omsætte alle tænkelige konstruktionskrav til betonsprog, og på den anden side kan man gøre en ønskelig form til en rigtig konstruktion.

Mursten kan kun tage tryk og derfor må de stables. Jernbeton kan både tage træk og tryk, hvilket giver frihed til en langt mere åben og skulpturel udformning af en bygning.
Set med en arkitekts efterrationaliserende øjne er det noget af en ulykke at byggeriets parter, mens tid var, focuserede så enøjet på den industrielle brug af beton, montagebyggeriet, den gigantiske opstabling af ensartede betonelementer og helt glemte materialets suveræne indhold og skulpturelle evner.

Montagebyggeriet var vel ud fra en samfundsbetragtning en nødvendighed, en måde at komme videre på og den eneste mulighed for at imødekomme efterkrigstidens accumulerede boligbehov. Men det blev 70'ernes erkendelse, at teknologien udartede, og at maskinerne og kranerne tog magten i de glade velfærdsår, at styringen af byggesagen, metoden at gøre tingene på blev målet i sig selv. Boligselskaberne kappedes om at bygge størst og hurtigst, og etagehusene blev til en kæmpemæssig, rationel ophobning af industriel kedsommelighed. Kvantiteten vandt over kvaliteten, og må jeg være lidt ond, entreprenørerne vandt over ingeniørerne, og ingeniørerne over arkitekterne, mens betonen mistede sit renommé som et godt byggemateriale. Så stort er tabet, at der i dag knap nok findes en bygherre, der i ædru tilstand tør lade sin havemur fremstå i synlig beton.
Så stor er afskyen, at boligministeriets ellers begavede departementschef gerne ser alle betonbyggende arkitekter indespærret og for den sags skyld, som i den gamle, ægyptiske kultur halshugget for dårligt byggeri. Forøvrigt: Hvad med de forskellige boligministre, der altid efterlyste utraditionelle, arbejdskraftbesparende byggemetoder.

Selvfølgelig har arkitekterne et medansvar for at meget gik galt i 60'erne og 70'erne. Vi troede ligesom ingeniørerne alt for blindt på betonens ubegrænsede levetid. Betænkelighederne affejede vi med henvisning til de tyske bunkers fra 2. verdenskrig. Beviserne lå der jo, skredet ned på stranden, eller helt ud i Vesterhavet, 30 år gamle og uden en skramme.
Vi ville helst bygge med usminket beton, støbt på stedet - det var der mest arkitektur i. Montagebyggeri og elementer var først og fremmest ingeniørernes hjertesag, mere teknik end arkitektur.

Alt kunne laves i beton fra fundament til tag, ingen irriterende detaljer som afdækninger og inddækninger, ingen overfladebehandling, bare et materiale i smukt samspil med den omgivende natur, sand og klitter ved Lakolk. Det var herligt og helt i tidens ånd at søge det forenklede, barske og skulpturelle udtryk.
Senere kaldte man den slags bygninger brutalisme, og man sagde, at det var en etik, der gik ud på at vise den nøgne sandhed, en overensstemmelse mellem form og indhold og en arkitektur, der ikke skjulte teknik og konstruktioner.
Jeg er den dag i dag overbevist om, at det var rigtigt, at vi i 1965 byggede hotel Lakolk i beton. Med hensyn til formen og materialet har jeg intet fortrudt.
Men jeg ærgrer mig over, at vi lod støbe i utilladelige frostgrader, at vi godtroende ofrede afdækningerne på æstetikkens alter og at vi undlod at give betonoverfladen en beskyttende behandling, som endda kunne have været usynlig.
På Lakolk opdagede jeg for første gang betydningen af overfladebehandlingen. Omkring vinduerne er der direkte på betonen malet farvede indramninger. Med en hammer var disse felter som stål at slå på. På den bare beton var det som at hamre på en sæk sand.
Disse banale skavanker kendetegner desværre en epoke og kompromitterer alle de gode sider af betonarkitekturen.

På Entreprenørskolen i Ebeltoft er det heldigvis gået bedre. Her er der udført fremragende betonarbejde, og det er efter 20 års forløb stadigvæk en fornøjelse at komme derud og se et velholdt hus, der hverken smuldrer, sprækker eller revner. I Ebeltoft er det blevet bevist, at et betonhus kan holde, når det er lavet af fagfolk med omhu. Skolen er et lyspunkt midt i den store betonforskrækkelse.

Siemens kursuscenter nær München, som vi blev færdig med i 1974 er også en bygning, som teknisk er gennemført i absolut beton-topklasse. Entreprenøren var dygtig, ingeniøren omhyggelig, tilsynet tilbundsgående skrapt, og bygherren betalte, hvad det kostede.
Til sagen var knyttet en Bau-fysicus, en slags kvalitetskontrollør, der med tysk grundighed gennemgik alle de kritiske detaljer. Resultatet er, at der ikke er kommet en dråbe vand ind i huset og ikke fundet en revne. Bygningen bliver plejet og passet og står i dag nøjagtig som da den blev bygget. Selv møblering, farver, tekstiler og belysning vedligeholdes stadigvæk i den originale, danske udgave.

Den terrasserede form og de mange tilpasninger til terrænet kunne umuligt være løst med noget andet materiale.
Her vil jeg påstå, at der er tale om konsekvent betonarkitektur. Jeg synes, at det er en skam, at sådanne huse i dag er bandlyste i Danmark.

Før bandlysningen, altså ikke af den skjulte men den synlige beton, nåede vi heldigvis at få opført nogle flere betonbygninger i landskabelige omgivelser.

Den ene er hotel Stavrby Skov, nu Handelsbankens kursusejendom ved Lillebælt. I skovagtige og mørkegrønne omgivelser var løsningen oplagt: lysegrå, horisontale betonstreger i kontrast til søjler af bøgestammer.
Vi forestillede os terrasser og bygninger overbegroet med kaskader af grønt, vedbend og kaprifolier kravlende op ad de lyse betonmure. Billedet har holdt stik med forventningerne, men det skal retfærdigvis siges, at der for øjeblikket foretages en grundig betonrenovering, der bl.a. omfatter afdækninger på de fritstående terrassemure og en nænsom overfladebehandling af hele bygningen, der dog har stået der siden 1967.
Bygningen er en fornuftig blanding af støbt på stedet ydermure og prefabrikerede bjælker, dæk og tværskillerum.
Indvendigt er ideen at lade de enkelte byggematerialers egen stoflighed danne baggrund for og fremhæve den mere forfinede indretning med gulvtæpper, møbler, tekstiler og stærke farvekompositioner. Beton, puds, skifergulve og brædder er naturmaterialer, som ikke skjules, men tværtimod udnyttes i kontrast til det glatte inventar.

Udnyttelsen af materialekarakteren er desværre noget, der ikke værdsættes i dag. Nu skal alt foregå i den hvide linie, café stilen til ære for de unge smarte og rige. Alle flader smøres over med hvidt, hvad enten de er af beton, mursten, træ eller pap. Det hele får en omgang strygning, fordi alt skal være overflade og frem for alt fotogent og mondænt. Materialemoralen har trange vilkår for tiden.

Scanticon i Århus er fra 1969. Dette hus kender de fleste vel nok. Ideen her var, at huset skulle være en del af landskabet, en accentuering af bakken og ikke en bygning i normal forstand.
Fra alle rum i bygningen skulle man kunne se ud på natur og aldrig mindes om, at man var i et stort hus.
Tagene er belagt med græstørv, således at man fra en hvilken som helst etage kikker ud over grønne flader med vilde blomster.
Intentionerne kunne kun opfyldes med en betonbygning. Ideen blev født i beton. Selv bygherren føler at det har været besværlighederne værd.

Viborg amtsgymnasium fra 1974.
Skolens centrale fællesrum er lavet som et robust betoninteriør, fordi det skal kunne tåle en masse slid og være stærkt nok til at modstå et utal af mere eller mindre hårdhændede aktiviteter. Rummet skal ikke være fint, sart eller blot fotogent, men stå som en stærk skulpturel ramme om et myldrende liv. Dette rum kan ikke ødelægges, hverken dets arkitektur eller materialer.
Der er praktisk talt ingen indvendig vedligeholdelse. Til gengæld er der problemer udvendigt med vandnedsivning og misfarvning af betonen på grund af det store Cortentag.

Betonbygninger kan komme til at se så elendige og snavsede ud, ekstra slemt når der siver jord og snavs ned over murfladerne fra græstørvstage eller rust fra Cortentage. Men også luftens snavs sætter sig.
Betonbygninger skal vaskes af og til. Det er helt utroligt, hvilken forandring man oplever. Billedet vender som fra nat til dag efter en gang højtryksspuling. Ved en sådan lejlighed kan man passende give en overfladebehandling, helst helt gennemsigtig - i hvert fald på de huse, der aldrig var tænkt malede. Overfladebehandlingen eliminerer samtidig den betontriste mørkegrå regnvejrsfarve.

Kalundborg Sportshal
ligger på skråningen op mod den gamle Højby.
Bygningen er opført som en stor betonbase, hvorover der er lagt et bølget tag, båret af laminerede trækonstruktioner, altså en kombination af beton og træ.

Det ømme punkt i projektet var sammenstødet mellem det nye hus og den gamle Munkegade tæt ved kirken. Kunne man acceptere beton på det sted? eller skulle vi være pæne og stilfærdige og skifte til mursten?
Jeg mener, at vi holdt materialemoralen højt og jeg tror, at det har værdi, at vi viste, at en nutidig bygning kan tilpasses en gammel husrække, blot proportionerne respekteres.
Vor tid skal også være med i billedet, når en gade skal fortælle en historie. Nostalgiske huse bliver med årene mere og mere kedsommelige.

Midt i 70'erne klappede låget så i for betonarkitekturen. Den blev kasseret, og en udvikling gik i stå.
Betonballaden var startet, skubbet godt i gang af debatten om miljø og indeklima og de begyndende følger af dårlig teknik og sjusk.
Samtidig slog nye ideologiske strømninger igennem, følgerne af 68-oprøret meldte sig. Medbestemmelse, komme hinanden ved, realisere sig selv blev sammen med marxismens lyksalighed og kapitalismens fordærv grundlæggende temaer på skolerne og blandt de nyudsprungne arkitekter.
Alle skulle være med og fatte det hele, man troede ikke på de professionelle. Det var bedre at snakke sig frem til en løsning end tegne sig frem. Husene skulle være let fattelige, små tæt-lave.
Lidt mursten og lidt brædder, et bislag og et par kviste blev symbolet på velvære og trivsel.
Husene måtte såmænd godt være planlagte, bare de så tilfældige ud.
Og håndværkerne måtte gerne bygge, bare det var i selvbyggerstil.

Nostalgien kom naturligvis til at blomstre, samtidig med, at man undsagde 60'ernes og 70'ernes både gode og dårlige bygninger.
Enkelte arkitekter, som var vokset op med ungdomsoprøret forstod alligevel at få noget godt ud af de nye tendenser og oversatte dem til en spændende arkitektur. Her tænker jeg på tegnestuer som Vandkunsten, A5 og Arkitektgruppen i Århus.

Så kom 80'erne med endnu en kovending i idealerne. Nok ganske godt i overensstemmelse med tidens indstilling, skal bygninger og interiører være stilfulde og mondæne.
Marxisterne har taget jakkesæt og slips på og danser igen tango og vals i stedet for Hopsasa og toppet høne.

Det hele er blevet meget fint og postmodernistisk. Hvis man ellers havde råd, var marmor det foretrukne materiale.
Man interesserer sig meget for facader som kulisser, isprængt historiske symboler eller signaler, som det hedder på nudansk.
Jeg må tilstå, at jeg ikke har meget til overs for de postmodernistiske pynterier og denne ensidige focuseren på facadebilledet, de knækkede søjler, tempelgavlene, symmetrien og aksesyndromet.
Men jeg vil heller ikke benægte, at dette amerikansk opfundne medieflop og commercielle P-R nummer har skabt opmærksomhed om arkitekturen som kunstart.
Forhåbentlig sætter den danske mentalitet og sunde fornuft grænser for, hvor langt vi skal følge de sensationshungrende, internationale stilfabrikanter.
Foreløbig har den danske Post-Modernisme været beskeden og stilfærdig og nærmest lignet lidt romantisk sværmeri, et alibi for at sætte en tankestreg ved en hoveddør.
Internationalt, ikke mindst i USA er udviklingen løbet videre. Fordelen og ulempen ved dette land er jo, at et hvert nyt idémæssigt tiltag, gennemtænkt eller ej, med lynets hast omsættes til virkelighed.
Realiteterne kan allerede opleves på stedet eller studeres i magasinverdenen.
Det drejer sig om bombastiske forkyndelser i form af opblæst, gravkammertung monumentalisme i marmor og granit.
Og også om forstenede akseanlæg, der bringer tankerne tilbage til Nazismens paradeanlæg i Berlin. Jeg nægter at tro, at nutidens levende og demokratisk indstillede mennesker i dette land hopper på den vogn ret mange gange.

Næste periode er 90'erne. Jeg tror og håber at den bliver post-axial og stilløs, eller i det mindste ganske almindelig modernisme. Man kan nemlig ikke sætte sig ned og lave en bygning i en forudbestemt stilart.
Stil er noget, man kan konstatere bagefter ved kritisk efterrationalisering.
Stil er en følge, aldrig en forudsætning.
Processen i sig selv, arbejdet med at få det vældige kompleks af problemer til at gå op i en helhed, i et kompromis om man vil, er det skabende.

Gode bygninger vokser indefra og omfatter det hele, teknik, økonomi, funktioner, energihensyn, love og vedtægter, rum flader og arkitektur.
I 90'erne vender vi tilbage med rigtig betonarkitektur - da har nemlig murstensskaderne fra skalmuringsperioden indfundet sig.